

Професійна та економічна привабливість наукової діяльності для молодих юристів: сучасний стан і перспективи

Віктор БЕСЧАСТНИЙ,
ректор Донецького юридичного інституту МВС України,
доктор наук з державного управління, професор,
заслужений юрист України

Сьогодні, хоч як прикро, для нашої країни життєво важливими стають проблеми спадкоємності поколінь учених, збереження наукових шкіл, передачі традицій, навичок і досвіду проведення досліджень, розвитку нових наукових напрямів, підходів до науки як засобу практичного обґрунтованого розвитку держави.

До наукових установ та навчальних закладів останніми роками приходять чимало молодих фахівців. Але, на жаль, значна частина їх звільняється, не пропрацювавши й двох-трьох років. У чому ж причини такої ситуації? Найбільшою перешкодою для залучення молоді до науки є недостатній, зважаючи на потреби цієї вікової групи, рівень державної підтримки.

У сучасному молодіжному середовищі особистісні цінності, прагнення дедалі більше концентруються на сферах бізнесу, політики, інформаційного обслуговування. Нині для творчої особистості з'явилося чимало нових професій, які дають змогу реалізувати свій потенціал, креативні здібності. До того ж, беззаперечним фактом стало різке зниження в суспільстві престижу наукової праці. Змінюється і характер самої науки: сьогодні спостерігаємо «сплав» науки й таких нових форм інтелектуального знання, як високі технології, програмне забезпечення тощо. Нині молоді надзвичайно важко знайти своє місце в науковому менеджменті: навіть найобдарованіші не в змозі стати керівниками невеличких науково-дослідних лабораторій. Водночас реформування системи наукової діяльності неможливе без омолодження її менеджменту.

Такий стан справ зумовлює ще одну проблему – молоді вчені від'їжджають на роботу за кордон. І. Дежина, на наше переконання, знайшла досить влучне слово для визначення нинішньої ситуації, що склалася з приходом молоді в науку, – «протікання» [2, 3]. Справді, завдяки певним заходам держави щодо підтримки молодих талановитих фахівців чимала їх кількість приходять працювати до наукових установ (хоча й значно менша, ніж, наприклад, у 80-х роках ХХ ст.). Однак більшість таких новачків саме «протікає» через юридичну наукову систему й торує шлях до зовсім інших сфер діяльності (комерційні структури, банківська справа тощо) або ж емігрує за кордон.

Маємо зазначити, в розвинених країнах наукова молодь перетворюється на потужну виробничу силу. Там досить інтенсивно розбудовується економіка знань, розвиваються інноваційні технологічні процеси [4, с. 73]. Отже, зростає рівень людського розвитку. Україна, як і більшість цивілізованих країн, оголосила своїм головним завданням розвиток інноваційної економіки. Однак основою нашої економіки, хоч як прикро, залишається її енергетично-сировинний характер. Приміром, для створення одного долара ВВП Україна використовує майже тонну сировини, тоді як розвинені країни, скажімо, США, – в сотні разів менше [5, с. 73]. Однією з причин такої ситуації є відтік наукових кадрів з нашої держави до держав із сучаснішою економікою.

І. Заюков проаналізував окремі показники освіти, науки і технологій в Україні та країнах першої «десятки» глобального рейтингу людського розвитку. Наведемо окремі з них у таблиці (див. табл. на стор. 8).

Як бачимо, частка високотехнологічного експорту в Україні становить лише 3,7%, тоді як у розвинених країнах у середньому майже 20%, а, наприклад, у Нідерландах – 30,1%. Небезпечно те, що талановита молодь виїжджає за кордон і там створює продукцію з високою доданою вартістю, відповідно, сприяючи розвитку ВВП інших країн. З огляду на це деякі країни зробили певні висновки й перейшли до конкретних дій. Так, Росія почала збільшувати видатки на науку. Країни ЄС, своєю чергою, ухвалили рішення підняти до 2010 року (дані взято з джерела за 2009 р. – Авт.) фінансування науки до 3% (за рахунок коштів держави та приватних надходжень), поліпшити кредитування наукової молоді для придбання нею житла тощо [5, с. 73]. Підвищення рівня фінансування науки в Російській Федерації почало давати плідні результати. Представники наукової еліти зазначають, що вже нині в країні формується конкурентоспроможний та ефективний сектор досліджень і роз-

«Окремі показники освіти та науки в країнах глобального рейтингу людського розвитку»

Ранг	Країна	Видатки на дослідження та розробки, % до ВВП	Видані патенти резидентам (на 1 млн. населення)	Одержані ліцензійні гонорари, дол. США на особу	Частка високотехнологічного експорту, % промислового експорту
1	Ісландія	3,0	0	0	27,1
2	Норвегія	1,7	103	78,4	17,3
3	Австралія	1,7	31	25,0	12,7
4	Канада	1,9	35	107,6	14,4
5	Ірландія	1,2	80	142,2	-
6	Швеція	3,7	166	367,7	16,7
7	Швейцарія	2,6	77	-	21,7
8	Японія	3,1	857	138,0	22,5
9	Нідерланди	1,8	110	236,8	30,1
10	Франція	2,2	155	97,1	20,0
76	Україна	1,2	52	0,5	3,7

робок. Його стратегічне завдання – забезпечення процесів модернізації російської держави [13].

Ураховуючи позитивні зрушення, зумовлені активізацією фінансування наукової сфери, уряд РФ затвердив розроблений міністерством освіти і науки план реалізації державної програми «Розвиток науки і технологій» на 2013-й і на плановий період 2014 та 2015 років.

З огляду на досвід Російської Федерації вважаємо за доцільне з метою підвищення привабливості наукової діяльності для української молоді розвивати кредитування молодих вчених. Слід змінити й тенденції в інноваційній діяльності, бо в Україні зменшується кількість наукових розробок і працівників, котрі займаються інноваційною діяльністю в юридичній сфері. Держава має розробити нову концептуальну схему заохочень молодих учених і отримати результат – конкурентоспроможну продукцію на світовому ринку інновацій. Тільки нова концептуальна схема, в якій ефективно функціонуватимуть всі складові (якісна освіта – вчений – інновація – впровадження у виробництво – отримання ефекту), дасть змогу побудувати інноваційну модель розвитку й економіки знань в Україні [5, с. 74].

Стосовно нової концептуальної моделі підкреслимо: в нашій державі розроблено проект Концепції гуманітарного розвитку України на період до 2020 року. Одними з основних завдань у сфері розвитку інтелектуального потенціалу нації визначено інтеграцію стратегій розвитку освіти та науки до діяльності університетів, посилення її наукової складової, формування нового покоління української наукової еліти [7]. Також, відпо-

відно до проекту Концепції, основними завданнями держави з підвищення соціальної активності молоді, зокрема, є: 1) сприяння створенню умов для самореалізації молоді, інтелектуального та творчого розвитку особистості молодого громадянина України; 2) підтримка інноваційно-дослідницьких ініціатив молоді, розширення форм її стимулювання; 3) заохочення молоді шляхом присудження спеціальних відзнак і державних нагород за особливі досягнення в розбудові України; 4) організація та проведення міжнародних й усеукраїнських творчих та просвітницьких заходів для молоді [7].

Аналіз згаданого документа дає підстави для твердження про те, що необхідно більш змістовно підійти до питань підтримки молодих учених. Ще є час доопрацювати основні положення Концепції, зосередивши увагу на заходах підвищення професійної та економічної привабливості наукової сфери для молоді.

У ст. 31 «Цілі та напрями державної політики в науковій і науково-технічній діяльності» Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» зазначено, що держава, зокрема, забезпечує:

- підвищення престижу наукової та науково-технічної діяльності, підтримку й заохочення наукової молоді;
- фінансування та матеріальне забезпечення фундаментальних досліджень;
- створення ринку наукової і науково-технічної продукції та впровадження досягнень науки й техніки в усі сфери суспільного життя; стимулювання наукової та науково-технічної творчості, винахідництва, інноваційної діяльності; пропагування наукових і науково-техніч-

них досягнень, винаходів, нових сучасних технологій, внеску України в розвиток світової науки та техніки.

Держава застосовує фінансово-кредитні та податкові важелі для створення економічно сприятливих умов для ефективного здійснення наукової і науково-технічної діяльності відповідно до законодавства України (ст. 33 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність»). Та, на жаль, механізми реалізації зазначених положень не завжди спрацьовують.

У надзвичайно складних умовах останнього десятиліття, зазначає президент Національної академії наук України Б. Патон, одні наукові установи докладають зусиль, щоб послабити гостроту проблеми і знаходять для цього можливості, а інші, так би мовити, пливуть за течією [8].

Держава нині вживає певних заходів із заохочення наукової молоді до творчих пошуків, адресної підтримки найбільш обдарованих її представників, залучення талановитої молоді до наукової праці (підвищується рівень аспірантської стипендії, молодим дослідникам призначають президентську й академічні стипендії).

Успішне розв'язання проблем у цій сфері потребує дієвого механізму державного управління. В Україні створено доволі ґрунтовну законодавчу базу в галузі підтримки молодих учених. Серед основних нормативно-правових актів слід передусім назвати закони України «Про наукову та науково-технічну діяльність» і «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», укази Президента України «Про заходи щодо розвитку системи виявлення та підтримки обдарованих і талановитих дітей та молоді», «Про Положення про щорічну Премію Президента України для молодих учених», Постанову Верховної Ради України «Про Премію Верховної Ради України найталановитішим молодим ученим в галузі фундаментальних і прикладних досліджень та науково-технічних розробок», Постанову Кабінету Міністрів України «Про Премію Кабінету Міністрів України за особливі досягнення молоді в розбудові України» тощо.

Незважаючи на те, що в нашій країні діє досить розгалужена система нормативно-правових актів підтримки молодих учених, механізми їх реалізації залишаються недостатньо розробленими. Серед усіх наявних нормативно-правових актів найповніше втілюються в життя положення про премії та стипендії. Та, на жаль, призначення стипендій і премій, покликаних сприяти залученню талановитої молоді в науку, має нині, скоріше за все, косметичний ефект. Кардинально «омолодити» кадри можливо не шляхом концентрації коштів на розрізних локальних програмах підтримки молодих дослідників, а в контексті зміни ситуації в науці загалом, включаючи організаційні, мотиваційні, матеріальні, соціальні аспекти. Ідеться про систему взаємозалежних заходів: стимулювання – через зміну відповідного законодавства, розвиток взаємодії науки та промисловості; підтримку інтеграційних процесів між науково-дослідними інститутами та вищими навчальними закладами [1, с. 62].

Сьогодні, коли «юридична молодіжна наука» потребує стимулювання свого розвитку, особливо важливо звернути увагу на історичний період зародження та становлення науково-дослідної роботи молодих вчених, який припадає на кінець XIX – початок XX століть.

Без перебільшення, саме в цей час науково-дослідницька діяльність викладачів і студентів стала одним із провідних напрямів роботи ВНЗ України. Визначні представники вищої школи були переконані в існуванні тісного взаємозв'язку між науковою діяльністю та «духом наукового пошуку» [9, с. 73].

Так, при Харківському Імператорському університеті діяло Товариство Наук. Своім головним принципом воно проголошувало «розповсюдження науки та знань як через учені висловлення, так і через видання суспіль-

но корисних праць» [10, с. 808]. Важливим для тогочасного суспільства був той факт, що в доборі членів Товариства Наук прерогатива надавалася «не стільки стану та знатності, скільки освіченості та розуму» [10, с. 809].

З метою підвищення інтересу молоді до науково-дослідної роботи університети розробили низку моральних і матеріальних заходів, а саме: премії, стипендії, медалі, одноразові допомоги, присудження ступеня «дійсного вченого» чи кандидата. У § 96-98 «Общого Устава Императорских Российских университетов» (1863 р.) для заохочення студентів заняттями наукою факультетам щорічно «предлагались задачи с назначением». Виконані за ними найкращі роботи оцінювалися медалями (золотою та срібною) або почесним відгуком. Такі студенти-переможці без надання дисертації здобували ступінь кандидата, а робота, відзначена золотою медаллю, друкувалася університетським коштом [11, с. 947–948].

З метою заохочення здібних студентів до науки їм призначали одноразову грошову допомогу та стипендію. Розміри й термін отримання студентом згаданих грошової допомоги та стипендії визначала рада університету. У разі «несхвальної» поведінки чи «слабких успіхів у науках» студента видачу стипендії припиняли [11, с. 930]. Особливої уваги, на наш погляд, варті іменні стипендії та премії, які носили ім'я людини, котра їх заснувала. Для кожної такої стипендії обумовлювалися умови її призначення та грошовий еквівалент [9, с. 75].

Сьогодні в Україні існують програми виділення грантів обдарованій молоді, однак вони не можуть охопити всіх достойних. На нашу думку, з метою морального та матеріального стимулювання молодих науковців доцільно створити в Україні єдину рейтингову систему оцінки їхньої діяльності, в якій певні здобутки оцінювалися б за визначеною шкалою балів. А за підсумками роботи найобдарованіші отримували б грошові премії, гранти, житло тощо. Крім того, на нашу думку, необхідно змінити підхід до аналізу наукових досягнень молоді, адже кількість публікацій не завжди визначає їх якість, наукову обґрунтованість, актуальність, новизну та ін. Насамперед мають оцінюватися роботи та пропозиції тих молодих учених, котрі реально відповідають зазначеним вище критеріям і можуть принести користь програмам розвитку конкретних установ, підприємств, організацій. Зміна оцінки наукової діяльності молоді (перехід від кількісного показника до якісного) допоможе українській «молодій» науці виокремити вчених, що займаються наукою заради науки, та відсіяти псевдонауковців, для яких наукова діяльність – лише черговий крок сходження соціальними сходами.

Добрі історичні традиції примножують і деякі навчальні заклади й наукові установи України. Як приклад можемо навести діяльність Донецького юридичного інституту з підвищення професійної та економічної привабливості наукової сфери для молодих учених. Тих із них, котрі зарекомендували себе талановитими організаторами, у вузі призначають на керівні посади. Так, сьогодні випускники аспірантури працюють деканами факультетів, начальниками (завідувачами) кафедр, відділів та інших наукових підрозділів. Решта випускників обіймають різні науково-педагогічні посади як у юридичному інституті, так і поза його межами. Це засвідчує: аспірантура є одним з основних підрозділів, що разом із відповідними кафедрами забезпечує підготовку науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації для інституту та національної освіти й науки загалом.

Професійне зростання і розвиток сучасного молодого вченого складно уявити без розвитку міжнародного співробітництва й освоєння, використання в повсякденній діяльності здобутків науки та техніки, досвіду колег з

інших країн. Нині в Україні існують різноманітні програми обміну студентами й аспірантами, конкурси на здобуття міжнародних грантів. У цій сфері наша держава проводить досить активну політику, яку підтримує європейська спільнота, не менш зацікавлена в залученні молоді до наукової діяльності. В одному зі своїх виступів Європейський комісар у справах науки, освіти та культури Янез Поточнік сказав: «Європа потребує розвитку дослідницької діяльності. Якщо наш бізнес має залишитися конкурентоспроможним на світових ринках... ми маємо знати більше та ліпше... Тож якщо ми прагнемо бути завжди одним кроком попереду решти світу, наша найбільша надія – в силі нашого розуму» [12].

Стажування молодих науковців за кордоном, на нашу думку, істотно відрізняється від стажування студентів. Адже, якщо головною метою стажування останніх є переважно здобуття знань, удосконалення мовних навичок, для молодих науковців важливо не тільки поглибити знання, а й опанувати та вдосконалити інноваційні методики й технології наукової, педагогічної, дослідної діяльності. Таке стажування є чудовим стимулом для молодих науковців, розвиває їхню професійну різнобічність, креативність мислення, можливість упровадження набутих знань безпосередньо на батьківщині. Водночас наукове стажування за кордоном допомагає реалізувати один із базових принципів сучасної європейської освітньої політики – мобільність студентів і викладачів, яка полягає в тому, що в сучасному світі кордони повинні бути відкритішими, а освіта й знання мають розглядатися як транскордонні та транснаціональні явища.

Досвід співпраці зі стажування молодих учених за кордоном має і Донецький юридичний інститут. Так, лише впродовж 2011–2012 років в стажування до підрозділів поліції, наукових установ і навчальних закладів Німеччини, Польщі, Російської Федерації та Республіки Молдова було направлено шістьдесят одного молодого вченого інституту. Протягом стажування за розробленими індивідуальними програмами вони мали змогу ознайомитися із сучасними технологіями й методами організації навчання та науково-дослідної діяльності відвіданих підрозділів і навчальних закладів, удосконалити навички володіння англійською та німецькою мовами, встановити професійні контакти для подальшого співробітництва.

Професійний розвиток молодих науковців за допомогою міжнародної співпраці не обмежується лише стажуванням. Корисним для розвитку науки та науковців є проведення міжнародних науково-практичних конференцій, під час яких не лише відбувається обмін досвідом, а й встановлюються особистісні зв'язки, визначаються спільні напрями роботи тощо.

Прикро, але й у цій сфері наявні проблеми фінансування. Як правило, бюджетні установи та організації мають досить обмежену статтю видатків на відрядження, а тим паче до зарубіжних країн. Часто молоді вчені повинні самостійно оплачувати відрядження на різноманітні наукові форуми, що зменшує частоту поїздок.

На нашу думку, одним із шляхів розв'язання цієї проблеми є організація інтернет-конференцій, бо вони дають змогу майже безкоштовно провести мобільний форум з представниками будь-яких країн, установ, організації тощо.

Міжнародне співробітництво науковців, у тому числі, й обдарованої молоді – один із чинників позитивного сприйняття України як сучасної держави, що розвивається та прогресує як повноцінний член світової спільноти, узявши курс на інноваційні методи розвитку економіки та суспільства.

Підтримка молодих учених має будуватися на принципах інноваційності, за широкого впровадження кредитування. В інноваційній діяльності пріоритетами мають стати випуск конкурентоспроможної продукції. А для цього треба збільшити обсяги фінансування на науку й

розробити мотиваційний механізм широкого залучення молоді до наукової сфери.

Поза сумнівом, щоб підвищити професійну й економічну привабливість наукової сфери для молодих дослідників, слід вжити таких заходів: 1) послідовно збільшувати видатки з державного бюджету на наукові дослідження молодих учених, як це визначено Законом України «Про наукову та науково-технічну діяльність»; 2) надавати підтримку молодим ученим через включення до загального фонду державного бюджету коштів для модернізації матеріально-технічної бази та придбання наукових видань, розвитку інформаційно-телекомунікаційного середовища й накопичення електронних інформаційних ресурсів; 3) розробити механізм державної підтримки стажування молодих учених у провідних університетах і наукових центрах, у тому числі, поглиблювати та розширювати сферу міжнародного співробітництва в галузі молодіжної науки, впроваджуючи сучасні форми та методи партнерства в науку як в інтеграційне транскордонне явище; 4) реалізовувати соціальні програми підтримки молодих учених; 5) передбачити в проєкті Концепції гуманітарного розвитку України на період до 2020 року основні та необхідні положення щодо профе-

Джерела

сійної та економічної привабливості наукової діяльності для молоді.

1. Онопрієнко В. Довгожителі у науці: дисбаланс поколінь чи збереження традицій? / В. Онопрієнко // Вісник Національної академії наук України. – 2006. – № 6. – С. 57–65.

2. Дежина І. Г. Кадровые проблемы в российской науке и инициативы государства / И. Г. Дежина // Наука и науковедение. – 2006. – № 1. – С. 28–34.

3. Дежина І. Г. Молодые кадры в российской науке: как их сохранить? / И. Г. Дежина // Науковедение. – 2003. – № 2. – С. 127–138.

4. Лібанова Е. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз (колективна монографія) / За ред. Е. Лібанової. – К: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 328 с.

5. Заюков І. В. Освіта та наука – головні чинники людського розвитку України / І. В. Заюков // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 5., Т. 1. – С. 72–74.

6. Вареник Н. Подайте бідному студентові / Н. Вареник // Дзеркало тижня. – 2008. – № 36. – С. 22.

7. Проєкт Концепції гуманітарного розвитку України на період до 2020 року / Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 3 (12). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/book/StrPryor/StPrior_12/3.pdf

8. Робота з науковою молоддю в НАН України / Вісник НАН України. – 2001. – № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/portal/all/herald/2001-07/4.htm>

9. Каліна К. Є. Моральне виховання студентської молоді на Слобожанщині (кінець XIX – початок XX століття): Дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук: 13.00.01 / Катерина Євгенівна Каліна. – 2008. – 226 с.

10. Сборник постановлений по Министерству Народного Просвещения (1802–1825). – Т. I. – СПб.: Тип. В. С. Балашева, 1875. – С. 806–810.

11. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. – Т. 3. – СПб.: Тип. Имп. АН, 1865. – С. 923–991.

12. Сьома рамкова програма з підтримки дослідницької діяльності (FP7 – Seventh Research Framework Programme, FP7) – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.eu-edu.org/euedu_7th.html

13. Кабмін РФ утвердил план реализации госпрограммы по развитию науки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ria.ru/science/20130724/>